

І. Огієнко

Приєднання церкви

ПРОФ. І. ОГІЄНКО.

П р и є д н а н н я

церкви української
до московської
в 1686 р.

ВАРШАВА ** 1925

НАКЛАДОМ ВИД. „ДУХОВНА БЕСІДА“

ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА

ПРОФ. І. ОГІЄНКО

П р и є д н а н н я

церкви української до московської в 1686 р.

24. 374

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВАРШАВА, 1925.

НАКЛАДОМ ВИД. „ДУХОВНА БЕСІДА“
ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА

9372.24-346.2

1,25

1

И-66314

ЛВВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И ~~66314~~

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4295

Приєднання церкви української до московської в 1686 р.

ВЕСЬ час свого життя Церква українська серед других Церков православних на Сході користувалася найбільшою повагою. Заснована, як каже давній переказ, св. апостолом Андрієм Первозванним, київська Церква рано набула собі великої поваги, а тому київський митрополит постійно називався: „Митрополит Київський и всея Русі, і фактично був головою цілої східної Церкви, — на Вкраїні, в Москві і на Білій Русі. Грецька благочестива віра (православ'є) вперше засвітила в Києві на Україні, і вже пізніше самі українці несли цю віру й на північ, до тих племен, що пізніше склали російський нарід. Колискою віри Христової на нашому Сході був український Київ, і тому нема нічого дивного, що власне він став „матір'ю городів руських“ (Русь—це була назва давньої України; пізніше цю назву від нас переняв собі нарід московський). З найдавнішого часу очі цілого православного світу все були звернені на Київ, цей новий Єрусалим, як часом називали його вдавнину.

Положений на вигіднім торговім місці, на люднім шляху „із варяг в греки“, в висуне-

ний до того на кінець Київського князівства, Київ увесь час був ласою принадою для тих кочових народів, що постійно грасували по степовій Україні. І Київ не вдержався, — від ударів ворожих він почав потроху занепадати, а пізніше й зовсім втратив на якийсь час значіння політичного центру. Митрополит Київський змушений був кинути Київ, і він перейшов перше до Володимира, а потім й до Москви. Це перенесення митрополичої катедри Київа було тимчасовим, аче загроза Київу не минала, і тому митрополит все змушений був жити на півночі. З цього перенесення митрополії надзвичайно скористала Москва, бо як раз митрополити київські своїм авторитетом багато допомогли Москві в її боротьбі з удільними князями. І осівши в Москві, наші митрополити звали себе по давньому: „Митрополит Київський і всея Руси“ (Русь--це Україна).

Але згодом митрополити Київські забули своє українське походження, забули свою тимчасовість на Москві і потроху перестали дбати про „матір городів руських“. Хоч і носили вони назву митрополитів Київських, проте вже дбали виключно про інтереси московські. А коли над нашим краєм запанувала Литва, московські митрополити зовсім забули про Київ і тільки й думки їхньої було, як би більше взяти дані від нього. І ці чужі вже нам митрополити тягли з українського народу, що тільки могли. Так, вже на митрополита Фотія скаржилися, що він „се нинѣ все узорочье церковное и сосуды перено-

ситъ на Москву, и весь Кієвъ пусто сотвори тяжкими пошлинами“. ¹⁾

Час минав. Українська Церква під Литвою не знала жадних утисків і жила собі вільно, розвиваючись та набуваючи своєрідних ознак. Увесь час Церква наша була в залежності від патріярха царгородського; але залежність ця, власне, більше була номінальною, — патріярхи жили далеко, зносини з ними часом були й неможливими, самі царгородські патріярхи звичайно на Вкраїні й не бували. Так жила наша Церква, потроху набуваючи собі своїх власних особливостей, тих особливостей, що вже тоді почали відріжнати її від Церкви Московської.

Під литовським пануванням Київ почав потроху оживати. Але київські митрополити не верталися з Москви; такий стан для Київа, колись православія на Сході, і для цілого православного народу під Литвою був надзвичайно шкідливим, а тому з р. 1414-го українська Церква обрала собі окремого митрополита, і з того часу стався вже й формальний поділ Східної Церкви на українську та московську, кажу формальний, бо фактичний поділ повстав значно давніше. Хоч столицею Литви була Вильня, проте центром релігійним за цей час ставав помало Київ. Литовський уряд прав українського народу ніколи не рушив, українські вищі верстви займали відповідальні посади серед свого

¹⁾ Митр. Филаретъ, Исторія Русской Церкви, пер. III ст. 6.

народу, а тому й становище української Церкви було зовсім нормальним,—ніхто ніколи не порушував її прав. На Вкраїні в церковнім житті помалу скрізь встановлялося виборне право, вільними голосами в нас вибірали собі священників, архимандритів, єпископів; вільно вибірали в нас навіть митрополита, а патріярх Царгородський тільки благословляв його.

II.

Рік 1569-й назавжди буде в нас найтрагічнішим роком нашої історії,—в цей рік відбулася т. зв. Люблинська унія, — Литву силою було приєднано до Польщі; разом з Литвою під Польщею опинилася й ціла Україна; цим самим відчинилися двері на Вкраїну для цілої армії єзуїтів, які накинулися перше на протестантів, а пізніше й на православних. Єзуїти розпочали запеклу релігійну боротьбу, яка довела в кінці до козацького повстання та до подій 1654 р.

Напочатку польський уряд лояльно ставився до православних українців,—віри не займано, мова українська була офіційною мовою урядових інституцій на українській землі. Але дуже скоро по 1569 р. все це минулося, — на землі українські попливла полонизація та запекла боротьба з православною вірою. Правда королі польські часто ставали в обороні українського народу, але вони були тоді звичайно безсилими проти насильства своєї розбещеної шляхти, що скрізь в нелюдський спосіб тиснула православних.

Наслідки цих релігійних утисків були страшними для обидвох народів,—Польщі вони користи ніякої не принесли, а український народ довели вони до роспуки і кинули його на-завсіди в обійми Москви. З першого моменту, як тільки розпочався релігійний гнет в Польщі, очі українського народу зараз же почали звертатися в бік одновірної Москви, де кожний православний не знав утисків за свою віру.

І даже швидко по цьому розпочалося втікання духовенства з Польщі до Москви, — втікали священники, втікали манахи. З плином часу це втікання ставало все більшим, а тому український елемент на Москві все збільшувався; таким чином українці посіли на Москві значніші монастирі, скажемо, монастир Савви Сторожевського; навіть в самій Москві повстали цілі українські колонії, напр. монастирі Донський, Данилівський і др. ¹⁾ Звичайно, всі ці втікачі сіяли найтемніші чутки про польські утиски, а додому передавали про добре життя для простого люду на Москві. Отже, релігійна боротьба в Польщі дуже рано протоптала українцям широкий шлях на Москву.

Крім цих примусових зносин з Москвою, українці дуже рано й добровільно потягли туди, переважно духовенство,—найчастіше вони їздили до царя від різних монастирів за „мило-стинею“. Коли з р. 1620-го відродилася українська ієрархія, то митрополит Іов Борецький

¹⁾ *Е. В. Харламповичъ, Малоросійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь, т. I, Казань, 1914 р., ст. 149.*

засів міцно в Києві, і вже з того часу розпочалися жвавіші зносини наші з Москвою. Напр., р. 1625-го митрополит Борецький післав до Московського уряду єпископа Луцького Ісака Борисковича (б. ігумена дерманського)—просити допомоги проти польських релігійних утисків, і цей єпископ вже тоді заявив там: „У малоросіян одна тільки дума—як би поступити під государеву руку“... ¹⁾

І де далі, ці наші зносини з Москвою ставали частішими; збільшення релігійних утисків в Польщі кожний раз викликало жвавіший перехід нижчого духовенства до царя православного. Взагалі, ще задовго до акту 1654 р. очі простого українського народу, що так терпів від панської сваволі, та очі нижчого духовенства, що найбільше відчувало релігійні утиски,—все були звернені до Москви...

III.

Але не так було настроєне тодішнє наше вище духовенство. Переважно було воно з шляхетських домів, мало польське виховання та великопанські звички й нахили; єпископами часто бували тоді люде, що з духовним станом мали не багато спільного. Життя вели вони розкішне і мало цікавилися своєю паствою,—хиба тим, як би найкоротше стригти своїх слухняних овечок. Ці єпископи були цілком польської культури, говорили й писали звичайно

¹⁾ С. Соловьев, *Исторія Росіи*, т. X. ст. 87,85; Маркавич, *Исторія Малоросіи*, т. I. ст. 123.

по-польському. До релігійної боротьби жили вони спокійно й весело, а коли зав'язалася в нас релігійна колотнеча, єпископат цей скоро пішов собі на унію, аби мати святий спокій...

 Незабутній муж на Україні — єрусалимський патріарх **Феофан**. Відновитель ієрархії української.

В парі з таким єпископатом йшла й вища українська інтелігенція. Вона теж не витримала релігійних утисків і в більшості своїй продала батьківську віру. Звичайно, ці вищі верстви, як

духовні так і світські, релігійну боротьбу вважали справою хатньою, все сподівалися зміни цих відносин від короля польського, вели боротьбу за це в польським сеймі і т. п. До Москви не мали вони найменшої охоти, і в бік її ніколи не дивилися.

Звичайно, вище духовенство добре знало дійсний стан церковної справи на Москві; а стан цей був там тоді такий, якого справді жахався кожний, хто звик до будь якої волі церковної.

Церква наша тоді вже дуже відрізнялася від церкви московської,—у нас були свої церковні звичаї, свої обряди, навіть де-які свої вірування, хрестини, вінчання, похорон, де-які празники—все це у нас відрізнялось від московського, і все це на Москві прозивали єрессю. ¹⁾

Українське вище духовенство скося поглядало на московське, знало його злиденне життя, знало, як його там граблять та кривдять. Та й недолюблювало воно його; так, Мелетій Смотрицький і Касіян Сакович писали, що „в Московському царстві живуть самі раби і що там навіть старшину їхню катують батогами і засуджують до торгової казни“ ²⁾. А гетьман Брюховецький, здивований засудом патріярха Никона, писав про москалів, що вони „жестокостію своєю превосходять всѣ поганые народы“ ³⁾.

Українці з недовір'ям поглядали й на саму

¹⁾ Див. про це: Шляпкинъ, Св. Д. Ростовскій, ст. 109—110, 101, 105, 167, 177—С. Голубевъ, Петръ Могила т. I ст. 206, 207, 166, 175—177, 316: т. II ст. 53, 144. 228, 256, 257, 261, 339, 399.—Е. Крыжановскій. Поврежде-

московську віру. Як каже дослідник, були в нас тоді такі козаки, які говорили про москалів, що ніби у них „одні погруженці, а другі обливанці; у одних попи, у других безпопівщина; на Москві стільки вір, скільки сіл, а в селі — скільки хат; до себе в хату ніхто нас не пустить з люлькою; у них вся віра борода не голити та тютюну не курити й не нюхати“ ⁴⁾...

Духовенство на Москві зовсім було безправним; навіть вище духовенство, єпископи та митрополити, не мали жадних прав і цілком залежали від волі патріярха, — сам патріярх їх настановляв, сам жалував і наказував.

От цього підневільного життя й лякалося страшно наше звикле до волі вище духовенство і тому воно так довго і вперто стояло за волю своєї української церкви.

Українська вища світська інтелігенція не так вже зле почувала себе в Польщі; вона тут мала великі маєтки, а коли кидала батьківську віру, то й мала голос в республіці. В обороні віри своєї лише одиниці з панства проявили себе, більшість же пішла по легкій дорозі спольщення, — і сьогодні сотні кращих родовитих польських домів ведуть свій початок від українців... Звичайно, і цей клас не мав найменшої охоти позирати в бік Москви.

ніе церковной обрядности и религиозных обычаевъ въ южно-русской митрополіи, „Руководство для сельскихъ пастырей“ 1860 р. № 12.

²⁾ Проф. С. Терновскій, Арх. Ю.-З. Р. ч. I т. V ст. 31.

³⁾ Там само ст. 80.

⁴⁾ Маркевичъ, Історія Малороссіи, т. I ст. 257.

Міщанство українське по містах мало тоді т. зв. магдебурське право,—воно саме собою рядило, і там, де не було чутливого польського впливу, там міщанство це жило не пагано. Не те було тоді на Москві,—там міста звичайно віддавано „на прокормленіє“ воеводам, а ті по три шкурі дерли як раз з цього міщанства. Ось тому й українське міщанство не мало великих підстав поглядати на Москву.

Як бачимо, відношення українців до Москви були ріжними,—всі низи, як світські так і духовні, тягли до православного царя, де бодай релігійного гнету немає, де бодай в свято (по ст. ст.) не примушують працювати; верхи ж українські, перейняті шляхетським духом та звичаями, боялися цієї Москви, бо там би вони не мали і тих прав, які мали в Польщі.

IV.

З часу свого офіційного заснування в X. в. Церква українська безпереривно знаходилась під владою вселенського Царгородського патріярха. Влада ця на початку була реальною, але з плином часу ставала все менше помітною, аж поки не стала просто номінальною. Власне з X-го віку вже Церква українська мала собі певну волю, і залежність від Церкви грецької не була тяжкою. Занадто далеко був Константинополь від Києва, щоби ця церковна залежність наша була нам особливо помітною.

А з р. 1453 го, коли турки заняли Константинополь, залежність української Церкви

від царгородського патріярха стала лише поминальною. Зносини з Константинополем ставали все труднішими, часто дуже небезпечними. З цього часу Східна Церква, скрізь опинившись під турками, бідніє вже надзвичайно, а тому її вищі представники,—архимандрити, єпископи та митрополити, деколи й патріярхи, починають часом занадто вже вчашати до Церкви української, особливо до багатой московської. Іздять вони звичайно за милостинею, але в цей час іноді займалися й справами впорядкування нашої Церкви.

В момент великого морального занепаду верхів нашої церкви в XVI—поч. XVII в. в., патріярхи константинопольські проявили велику реальну опіку для нашої Церкви і таки довели її до повного оздоровлення. Коли розпочалася в Польщі релігійна боротьба проти православія, тоді патріярхи царгородські негайно подали нам реальну поміч,—вони самі, а ще більше з їхнього наказу інші східні ієрархи багато писали в обороні нашої української віри. І не тільки словом допомагала царгородська Церква безсилій тоді Церкві нашій,—вони й ділом багато допомогли нам. Щоб оздоровити нашу ієрархію, патріярх Олександрійський Яким заснував у Львові Церковне братство, з школою та друкарнею при ній, благословляв і інші міста закладати подібні братства та друкарні. А ці братства врятували віру вкраїнську від загибелі.

Це східні патріярхи позакладали в нас скрізь по Україні різні школи та друкарні і часто давали своїх широкоосвічених вчителів

для них; пригадаймо собі, напр., що митрополит Елассонський Арсеній, приїхавши від патріярха, сам два роки навчав у Львівській школі грецької мови, а в кінці й видрукував свою, першу в нас, грецько-слов'янську граматику 1591 р. В остріжській Академії постійно було не мало вчених греків, які дуже реально працювали на користь української культури.

В обороні української Церкви проти унії східні патріярхи попрацювали надзвичайно багато,—і це вони вберегли таки український нарід від того, щоб не продав він своєї батьківської віри. Це східні патріярхи організували в нас ту міцну національну самооборону, яка так спалахнула проти унії на українських землях. Ця оборона не була лише на словах, — часом греки в обороні віри української клали й життя своє. Згадаймо хоча б великого протосингела й містоблюстителя патріяршого престолу Никифора, що прибув до нас і так мужно й самовідречено боронив українську віру на Берестейському соборі 1596 р.; за цю оборону Никифора, з наказу польського уряду, схвачено й посажено в відому злою славою Марієнбурську фортецю (коло Данцигу), де він „уморень бысть постомъ“, а може й просто задушений.¹⁾ Ця мужня оборона віри перед наступами римо-католиків піднесла авторитет царгородського патріярха на землях українських до небувалої висоти.

Коли насильством римо-католиків нарід український на довгі роки остався без своєї

¹⁾ К. Харламповичъ, Западно-русскія православныя школы, 1898 р. ст. 267—268.

вищої духовної ієрархії, то й тут, з великою небезпекою для свого життя, на поміч нам прийшли таки східні патріярхи: р. 1620-го патріярх Єрусалимський Феофан, під охороною козаків, під загрозою життя свого, потайки від уряду висвятив нам митрополита Іова Борецького та ще п'ятьох єпископів, і тим церкву українську спас він від загибелі в найсумнішу добу її життя. Ця незабутня подія знову надзвичайно підняла авторитет східних патріярхів серед цілого українського народу.

Пізніше польський уряд почав свою завзяту боротьбу й проти східних патріярхів, і в р. р. 1676—1678 заборонив під смертною карою всякі зносини з ними. Польський уряд мав для цього підстави. Коли Богдан Хмельницький урочисто в'їхав до Київа, то там його привітав патріярх Єрусалимський Паїсій і поблагословив на дальшу боротьбу з латинством; трохи пізніше прибув до нас патріярх Коринфський,—він теж поблагословив Хмельницького на боротьбу з Польщею і надів йому меч, освяченого на самім Гробі Господнім.¹⁾ Та й інші духовні греки робили те саме,—вони невпинно ходили по наших містах та селах і скрізь закликали українців до оборони своєї віри.²⁾ Все це звичайно, піднімало якнайбільше авторитет східного духовенства, а заборона зносин з ними тільки збільшувало цей авторитет.

Ось це все причини, які піднімали в нас

¹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I. т. V. ст. 65, передмова; Київ, 1872 р.

²⁾ Там само, ст. 65—66.

авторитет Константинопольського патріярха; пошана до нього справді дійшла в нас навіть до самих низів. Взагалі, в історії української культури східні патріярхи написали не одну світлу сторінку, чого їм нарід український ніколи не забуде.

Але Церква Царгородська, знаходячись під утисками турків, почала помалу бідніти й матеріально й духовно; мала вона тоді досить і темних сторін. Вороги її підхоплювали ці темні її риси і голосно висміювали їх на Вкраїні, щоби підірвати тут авторитет східних патріярхів. Часто злиденне грецьке духовенство, вештаючись по Вкраїні, й само давало слушні підстави на осуд,—але всі ці темні риси ніщо в порівнянні з тими великанськими заслугами, які зробили для української Церкви та української культури східні патріярхи.

V.

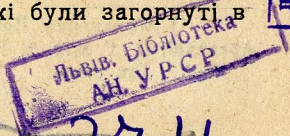
Ось такими були реальні обставини на Вкраїні, коли р. 1654-го вже виникло питання, кому надалі підлягатиме церква українська. Те, що р. 1654-го Україна сфедерувалася власне з Московією, це і тільки це й мало статися через логику попередніх подій. Римо-католицькі утиски на українську віру були такими великими, такими дошкульними, що вже вони самі кидали українців в обійми власне православної Москви, — хоча б з бажання забезпечити свою віру. В справі приєднання України до Москви увесь час занадто вже пробивається власне

релігійна сторона, — утиски православної Церкви. Беручи Україну під свою руку, цар московський тим самим звільняв її від римокатолицького релігійного гнету. Про це виразно говорить нам і сама постанова московського земського собору 1653 р. про Україну: Собор постановив тоді, щоби цар Олексій Михайлович „изволилъ того гетмана Богдана Хмельницкаго и все войско запорожское съ городами ихъ и съ землями принять подъ свою государскую высокую руку, для православныя христіанскія вѣры и св. Божіихъ церквей, потому что паны, рада и вся рѣчь Посполитая на православную вѣру и на св. Божіи церкви возстали и хотятъ ихъ искоренити“¹⁾).

Як видно вже з попереднього, акт 1654 р. не був популярним серед духовенства вищого, яке відразу виступило проти нього, а далі увесь час вагалось між своїми обов'язками перед патріархом царгородським, королем польським, якому присягало, та одновірним патріархом московським. І вже на Чигиринській раді р. 1654 вище духовенство устами черкаського протопопа Хведора Гурського, великого богослова свого часу і славного промовця, виступило проти приєднання України до Москви. Тоді прибули на Вкраїну посли від трох держав, що хотіли взяти до себе нашу землю, — від Москви, Турції та Польщі.

Посли прибули на Вкраїну з багатими гостинцями; гостинці польські були загорнуті в

¹⁾ Акты Зап. Росс. III, 488.

килим, турецькі — в дорогий шовк, а гостинці московські... в рогожку...

І показуючи Раді на ці подарунки, Гурський сказав палку промову. „Отъ трехъ царей или волхвовъ — казав він — поднесені були младенчествовавшему Христу Спасителю дары: золото, ливанъ и смирна; дары сіи предзнаменовали бытіє, страданіє и возвращеніє на небо. Злато предрекло царствованіє, ладанъ — погребеніє, смирна — Божественность. Такъ и сіи дары, подносимые тремя царями младенчеству народа, знаменуютъ участь его: чѣмъ покрыты или одѣяны дары сіи, тѣмъ покроется и народъ, ими прельстившійся. Дары польскіє покрыты ковромъ, то и народъ съ поляками будетъ имѣть ковры; дары турецкіє покрыты тканію шелковою, то и народъ облечется въ шелкъ; дары московскіє покрыты рогожами, то и народъ, соединившійся съ москвитянами, одѣнется въ рогожки и подъ рогожки... И сіи предзнаменованія вѣрнѣє и превосходнѣє всѣхъ оракуловъ на свѣтѣ“¹⁾...

Ця промова Гурського зробила більше вражіння, ніж промова самого Хмельницького в оборону Москви. На Раді знявся галас, пішов заколот проти Богдана: його назвали зрадником, кричали, що він підкуплений Москвою і продає їй Україну²⁾...

Але духовенство нічого не вдіяло: Богдан Великий вмів поставити на своєму...

¹⁾ Маркевичъ, Історія Малороссіи, т. І, ст. 257. Див. Архивъ Ю. З. Р. ч. І. т. V ст. 39—40, передмова.]

²⁾ Там само.

Але знайшовся і другий протопоп, — протопоп Ніжинський Максим Филімонович, голова московської партії, що 23 січня 1654 р. привітав царського посланця Андрія Бутурліна відповідною промовою, і в цій промові порівняв визволення українського народу згідно польської влади з визволенням жидів з єгипетської неволі...¹⁾ Це була загальна думка простого народу.

Політичне з'єднання України з Москвою логично вело до з'єднання церковного, — це добре розуміли верхи української Церкви, і тому вони рішуче стали проти цього з'єднання, мало йому довіраючи.

VI.

Найвищий представник української Церкви, митрополит Київський Сильвестр Косів відразу ж став в тиху опозицію до Москви. В день приїзду царського посланця Бутурліна до Києва, 16 січня 1654 р. митрополит Косів правив в Софійському Соборі молебна і сказав промову, від якої плакало духовенство. По молебні Бутурлін з докором запитав митрополита, чому він про приєднання України „Его царському величеству чело́мъ николи не бива́лъ, и не писа́ва́лъ, и Его царской милости къ себе не по́иска́лъ“. Косів ухилився від прямої відповіді, — сказав, що про зносини гетьмана з Моск-

¹⁾ Акти Южной и Западной Россіи, т. X. ст. 265—267.

вою він нічого не знав, а тепер вже буде молитися Богові й за царя...¹⁾

А далі Коссів відкрито почав виступати проти Москви. Післанці московські вимагали, щоб митрополит привів до присяги на вірність Москві всіх своїх дворових людей,—і митрополит зрікся, кажучи, що вільних людей неволити не можна.²⁾

А коли московські воеводи хотіли взяти кусок монастирської землі коло св. Софії, щоб будувати тут кріпость, митрополит рішуче зрікся відступити своєю землею. Довго воеводи вговорювали митрополита, але він все стояв на своєму. „Если хотите—казав він—Черкась уберечь, то оберегайте верстъ за 20 отъ Кіева и больше“... А далі „митрополитъ учаль сердитовать и говорилъ: будетъ учнете на томъ мѣстѣ ставити городъ, и я учну съ вами битися“... На це воеводи почали докоряти Коссову, що він не одної думки з гетьманом і що він, певне, тягне руку польського короля. Митрополит розсердився і голосно заявив: „Гетманъ Богданъ Хмельницкій посылалъ битъ челомъ государю и поддался со всѣмъ войскомъ запорожскимъ подъ государеву высокую руку; а онъ, митрополитъ, со всѣмъ соборомъ бити челомъ государю о томъ, что ему быть подъ государевою рукою, не посылавалъ, и живетъ онъ съ духовными людьми о себѣ, ни подъ чьею властью“...

¹⁾ Там само, ст. 253.

²⁾ Там само, ст. 255—257. Проте пізніше люди Коссова таки присягнули.

А коли воеводи нагадали митрополитові, що то перше був він під польським королем, а тепер вже під Москвою, Косів відповів: перше був він під королівською владою, а „впредь подъ чьею властью велить Богъ Ему быть, подъ того властью и будетъ“. А по цьому,— писали до Москви воеводи, митрополит „учаль намъ угрожать: не ждите начала, ждите конца, увидите сами, что надъ вами будетъ вскорѣ“.¹)

Пізніше виявилось, що митрополит справді мав зносини з поляками і тягнув до них. Так, грек Іван Тафлари розказував на Москві, що київський митрополит і вище духовенство „присылали на сеймъ къ королю польскому двоихъ чернцовъ съ объявленіемъ, что имъ съ московскими людьми быть въ союзѣ невозможно и они этого никогда не желали; *Москва хочетъ ихъ перекрещивать*: такъ щобъ король, собравши войско, высвобождалъ ихъ, а они изъ Кієва московскихъ людей выбьютъ и будутъ подъ королевскою рукою попрежнему“...²)

Крім цього, в імені митрополита та печерського архимандрита манах Криницький записав до Луцьких книг протест проти приєднання України до Москви.³)

Ось так відносився до Москви митрополит Київський. Його поведення легко собі пояснити. Москва довго тягла переговори з Хмельницьким і ще й тепер не було відомо, чим остаточно ці переговори закінчатся; а між тим духовенство

¹) Акты Южной и Западной Россіи, т. X № 8.

²) Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. I р. V ст. 44.

³) Чтеніе въ Моск. общ. исторіи и древн. рос., 1861, III, смѣсь, 5—8.

присягало ж королю польському, а тепер від нього вимагали зламати цю присягу; Коссів боявся взагалі встрявати в цю справу, бо вернувшись, поляки суворо б помстилися над духовенством, як над зрадниками.

Таке поведення митрополита відразу надало певний тон стосунком вищого українського духовенства до Москви, тому Москва стала дуже обережною в справі приєднання української Церкви під владу московського патріярха. Питання про таке приєднання виникло вже вповні за Богдана Великого, але Москва боялася тут голосного протесту духовенства і тому чекала зручнішої пори.

Бачучи, що на Церкву українську йде велика загроза, митрополит Коссів десь в липні—серпні 1654 р. вирядив спеціальне посольство до царя Олексія Михайловича, на чолі з миколопустинським ігуменом Інокентієм Гизелем. Посольство просило царя не рушати прав у українській церкві; „духовныхъ московскихъ на всякіе начальства до Малыя Россіи чтобы его Царское Величество не присылалъ“; „чтобъ некоторого духовныхъ нашихъ насиліємъ до Великія Россіи не затыгали“ і т. п. Голова посольства особливо підкреслював „о первой вольности, яже есть всѣхъ вольностей и правъ Кременемъ“,—щоб Церква українська осталася й надалі під владою царгородського патріярха, „до которого насъ и право Божіе чрезъ св. апостола Андрея Первозваннаго и каноны св. отецъ прилучили и совокупили“. ¹⁾

¹⁾ Акты Ю. и З. Росс. т. X № 16.

Цар прийняв посольство в лагері під Смоленськом, де тоді він був; дрібні прохання він задовольнив, але важніші лишив без відповіді... І ось така невдача цього посольства знову на-строїла вище духовенство в опозицію до московських намагань приєднати Церкву українську до московської.

А між тим час Богдана Великого був найвідповіднішим для приєднання Церкви української. Великий гетьман на початку й сам мав цю думку, але пізніше, переконавшись в нещирості Москви, полишив її. Московським патріярхом був тоді Никон, людина, що любила українців та їхню освіту; так само й українці дуже поважали цього владика. Никон допомагав Хмельницькому в його справах на Москві, і мав віддавна думку приєднати до себе й Церкву українську. Коли в кінці квітня 1654 р. патріярх Никон благословляв московське військо, що вирушало на Україну, воевода А. Трубецький, відповідаючи, назвав Никона „патріярхом всеї Великої й Малої Росії“. ¹⁾

Року 1654-го завойовано Білорусь, і єпархії Могилівську, Смоленську та Полоцьку без особливих надумувань просто приєднали до Церкви московської і там відразу почали заводити московські порядки. В грамотах своїх Никон почав був навіть писатися патріярхом Великої, Малої та Білої Росії. ²⁾ Але з Україною, що добровільно пристала до Москви, не можна було поступити так, як з Білоруссю, а

1) К. Харламповичъ, Вліяніе, ст. 164.

2) Там само, ст. 171.

тому справа приєднання Церкви української так і лишалася тоді не розрішеною.

VII.

Митрополит С. Коссів помер 13 квітня 1657 р. Настав для Москви ніби зручний час забрати вже українську Церкву. Але тепер Богдан вже мало довіряв Москві, а тому він не поспішав повідомляти Москву про смерть Коссова, вважаючи питання вибору митрополита своєю внутрішньою справою. Не повідомляючи Москви, Богдан сам призначив містоблюстителем київської митрополії чернигівського єпископа Лазаря Барановича і призначив вибори нового митрополита на 15 серпня 1657 р. Але Богдан Великий не дочекався цих виборів,—він помер 27 липня. І не встигли ще поховати Великого Гетьмана, як осміліла Москва почала вже агітацію за підданство української Церкви під владу Москви. Коли 4 серпня того року вище диховенство київське було в московського воеводи Андрія Бутурлина, то воевода почав намовляти їх „всякими мѣрами за більшимъ подкрѣпленємъ, чтобы они великаго государя милости поискали и прямую свою правду къ великому государю совершенно показали, и были бы подъ послушаніємъ и благословеніємъ св. Никона, патріарха Московскаго“, і щоби вони митрополита не обірали, а перше б написали про це цареві Містоблюститель Л. Баранович коротко відповів на це, що милості царській він завсіди радий, тільки мусить цю спра-

ву перше обговорити з духовенством, але вже по похоронах Богдана Великого.

Бутурлин почав працювати більш настирливо. Так, 12 серпня він пише Виговському, що тепер заступає Хмельницького, не робити виборів митрополита, бо ж про те покійний

Митрополит Діонисій Балабан,
оборонець самостійности Церкви української.

гетьман не писав до Москви. Виговський запевнив, що справу цю буде вирішено не без Москви; але ставши гетьманом, він заговорив вже по іншому: в жовтні він повідомив воеводу, що вибори київського митрополита відбудуться по давніх українських правах, а не царському

наказу, а про вибрану особу Москву буде повідомлено. ¹⁾

Вибори нового митрополита відбулися 6 грудня 1657 р.,—вибрали єпископа Луцького Діонісія Балабана, кандидата гетьмана Виговського. Збентежені таким поступованням українського уряду, московські воєводи ще перед тим запитували царя, як їм ставитися до цих виборів: „А какъ они въ Кієвъ съѣдутся да и учнутъ обирать митрополита, и намъ, холопомъ твоимъ, тѣмъ єпископамъ выговаривать ли, что они безъ твоего, великаго государя, указу, а безъ благословенія великаго государя патріарха митрополита обирають?“ ²⁾

Про вибори нового митрополита гетьман навіть не повідомив Москву.

Але Москва й по цій невдачі не лишала в спокої української Церкви,—все робили натиски на Виговського, щоби він не посилав до Константинополя про затвердження на митрополії обраного Діонісія. Тосли й самого Балабана; так, в лютім 1658 р. окольничий Хитрово, в Переяславі, бесідуючи оден на оден з Діонісієм, питався його, як то він став митрополитом,—чи бив чолом по вибранні вел. государю та патріярху Никону? Митрополит відповів: „Отъ начала св. крещенія кієвскіє митрополиты, єдинъ по єдиному, благословеніє принимали отъ святыхъ константинопольскихъ патріарховъ; а

1) Акты Ю. и З. Росс. IV № 36.

2) К. Харламповичъ. Вліяніє, ст. 174

безъ повелѣнія и благословенія св. константинопольскаго патріарха онъ благословеніє прийняти и посвятитися на кievскую митрополію отъ св. Никона патріарха не смѣтъ, опасаясь проклятiя изъ Цареграда на себя и на все малороссійскє духовенство“. ¹⁾

Але симпатії Балабана були цілком на боці Польщі, як і гетьмана Виговського, а тому він приймав участь і в Гадячській умові.

Проте польські симпатії Виговського не були милими широкому народові, і Виговський скоро через це й упав. На його місце обрано сина Великого Гетьмана, Юрка Хмельницького, що й змушений був знову миритися з Москвою. І ось на Переяславській раді 1659 р. хн. Трубецький, користаючись замішаниною серед українського уряду, хитрістю провів ось таку постанову (ніби пункт ще Богдана Великого): „А митрополиту Кіевському, также и инымъ духовнымъ Малыя Росіи, быть подъ благословеніємъ св. патріарха московскаго и всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи; а въ права духовныя св. патріархъ не будетъ вступати“. ²⁾

На раді цій зовсім не було представників вищого українського духовенства, — був лише москвофил протопоп ніженський М. Филимонович. Ясно тому, що духовенство проти такої постанови рішуче заперотестувало. Затревожилася й сама старшина, і вже в грудні того ж року післанці клопоталися в Москві про скасу-

¹⁾ Там само, ст. 175.

²⁾ Акты Ю. и В. Россіи, IV, ст. 264.

вання додаткових пунктів, і говорили: „А о подчиненіи патріарху намъ, мірскимъ, говорить не надлежить, и мы пребудемъ на томъ, на чемъ изволить патріархъ константинопольскій“. ²⁾ Але цар вперто стояв на своєму, і затвердив Переяславську постанову.

На цій же основі кн. Трубецький своєю грамотою призначив єп. Лазара Барановича містоблюстителем київської митрополії, бо митр. Балабан змушений був тоді втікати від москалів. Але Баранович поступав обережно та хитро, на початку не виявляв особливих симпатій до Москви, а тому уряд московський вирішив підшукати нову особу, яка стала б містоблюстителем київської митрополії та ретельно виконувала накази й бажання Москви. Особа ця вже була,—відомий москвофил протопоп Филимонович.

VIII.

Московський уряд, поважившись забрати українську Церкву, йшов до здійснення цього всіма найрізніщими способами. Робити це йому було тим легше, що українське духовенство, боронячи свою незалежність, разом з тим охоче йшло на багаті царські милости. Найсильнішим владикою тогочасним був чернігівський єпископ Лазар Баранович. Не бажаючи зв'язуватися з Москвою, Баранович прийняв хиротонію 8 березня 1657 р. в Яссах, а не в Москві. Це був власний та розумний ієрарх, який довгі

²⁾ Там само, V, 2. К. Харламповичъ, 176—177.

роки мав великий вплив на справи української Церкви. Хитрий дипломат, він, з перервами, був містоблюстителем київської митрополії з 1657 р. аж по 1685 р.; мав такий характер, що його

Архиепископ Чернигівський
Лазар Баранович.

кандидатура все ставилася в митрополити київські, але постійно вибирали когось іншого...

Вихований в шляхетських польських традиціях, Баранович переніс їх і до своїх відносин з Москвою. Хитрий з природи, Барано-

вич все життя крутив в Москві, але так дволично, що там напочатку ніяк не могли розгадати поступовань впливового ієрарха. У всякому разі Баранович першим з впливового українського духовенства подався до Москви, бажаючи одержати звідсі „Багатії й великийї милости“. Звикши до королівських привилеїв, Баранович вже р. 1660-го просить Москву видати йому підтверджуючу грамоту на його єпископію. На Москві раді були, що само духовенство українське дає привід їм втручатися в справи української Церкви, а тому грамоту Барановичу охоче видали, але в ній дописали, щоби він „всякого добра великому государю хотѣль и во всемъ его повелѣнія исполнялъ.“ ¹⁾ І пізніше Баранович багато раз так хилився до Москви, що патріотично настроєні українці держалися в стороні від хитрого владики.

Невідважний і невиразний Баранович був не на руку московському урядові. І тому той розшукав собі зручнішого.

Ніжинський протопоп Максим Филімонович був виразником тих москвофільських верств на Вкраїні, які лише в Москві бачили визволення від римо-католицького гнету. В Москві Филімонович став найсумліннішим політичним агентом Москви. Ось цього Филімоновича московський уряд і вирішив посадити на київський митрополичий престол.

Весною 1661 р. Филімоновича покликали до Москви, а 4 травня, з бажання царя та бла-

¹⁾ М. Макарій, Історія Церкви, XII, 155.

гословення собора, заступник патріяршого престолу митрополит Питирим висвятив протопопу на єпископа мстиславського; протопоп Максим з того часу став єпископом Мефодієм і був призначений містоблюстителем київської митрополії.

Єп. Мефодій одержав з Москви спеціальне поручення—впливати на настрій України и нахиляти її до Москви; щоб це завдання виконувати ліпше, Мефодію видали багато грошей і „соболиную казну“. Але надії завели Филімоновича,—як політичного агента в мантиї його скоро скрізь зненавиділи і він для Москви лише нашкодив. Все вище духовенство Мефодія ненавидило, бо він оминув його, а хотів спиратися лише на нижче біле духовенство.

На єп. Мефодія посипались тоді найрізніші неприємности. Гетьман Сомко рішуче виступив проти Мефодія, а за ним пішла й вища старшина. Вище духовенство голосно говорило, що Мефодій „вплгав“ собі в царя єпископію, не маючи ніяких церковних заслуг. Справжній митрополит київський, законно вибраний Діонісій Балабан (він жив в Польщі, бо був проти приєднання України до Москви), зараз же скинув Мефодія з посади, як поставленого в чужу єпархію, а єпископом мстиславським призначив Іосифа Тукальського. А 16 лютого 1662 р. навіть патріярх Никон виголосив прокляття на митрополита Питирима за те, що той відважився поставити єпископа Мефодія, не обраного відповідно, в чужу єпархію і тим порушив права патріярха Константинопольського. Вкінці

й патріарх Константинопольський наклав анафему на самого Мефодія за те, що при допомозі світської влади сів він на престол київської митрополії.

Наслідком всього цього вище духовенство постановило не слухатися еп. Мефодія, як московського агента, заборонили поминати його за богослуженням і стали поминати знову Лазаря Барановича.

Так кінчилася ця московська спроба силою поставити свого митрополита в Київ.

ІХ.

У цей час, 10 травня 1663 р. помер вигнанник з своєї митрополії, митрополит Діонисій Балабан. Вище духовенство київське заворушилося, щоб нарешті посадити на київську митрополію свою людину, далеку від московських впливів. Наказний гетьман Сомко йшов з ними разом.

Духовенство звернулося до еп. Барановича, просячи його стати містоблюстителем київської митрополії. Старий хитрун, добре обрахувавши реальні відносини, відмовився хорістю і навіть не післав своїх людей на вибори гетьмана, через що Сомко впав, а гетьманом обрано, по вказівках Филімоновича, московського ставленика Брюховецького. Вище духовенство, що стояло за Сомка і хотіло на цих виборах поставити справу обрання нового митрополита, мусіло змовчати; взагалі, воно тепер всю справу програло.

Патріарх царгородський на прохання Мо-

скиви зняв свою анафему з єп. Мефодія, і київське духовенство примушене було таки визнавати Филімоновича містоблюстителем. Але справа знову скоро заплуталася, бо на правоберіжжі українці обрали аж двох митрополитів — єп. Іосифа Тукальського та єп. Антонія Винницького; король обох їх затвердив. Так появи-

Гетьман Іван Брюховецький, тягнув Церкву українську
до Москви.

лося аж три претенденти на київську митрополію; правда, українського патріота єп. Тукальського польський уряд скоро ув'язнив, і той

пробув у в'язниці аж два роки (1664—1666).

Єп. Мефодій почував себе тепер у силі і часто давав вказівки навіть самому гетьманові. Обидва вони з шкури лізли, аби тільки вислужитися перед Москвою,—і на цьому вони й розсварилися ще з 1663 р. і почали без кінця доносити один на одного. Року 1665-го Филимонович побував у Москві, і там багато наговорив на Брюховецького; через два місяці по тому прибув до Москви й Брюховецький. Щоб позбутися неспокійного суперника, гетьман просив на Москві, щоб до Київа прислали митрополита-москаля, бо тільки такий ніби внесе заспокоєння після того, чого накоїв єп. Мефодій.

В цей час і Филимонович вже переконався, що бажання Москви йдуть тільки на те, щоби знищити права української Церкви. З цього часу й він став трохи скося поглядати на те, що мала робити Москва на Вкраїні.

На початку 1666-го року вернувся з Москви Брюховецький, і відразу пішла чутка, що гетьман в Москві просив для Київа митрополита-москаля. Все вище духовенство занепокоїлося і запитало про це Брюховецького. Лукавий гетьман відповів, що він стояв за вибори митрополита в Київі, але навряд чи на це погодяться в Москві.

Духовенство повірило гетьману, що в Москві вже ламають стародавні права української Церкви і 22 лютого явився до Київського воеводи П. Шереметева. Филимонович випитував воеводу, чи то правда, що ніби „указаль вели-

кій государь быть въ Кіевѣ митрополиту изъ Москвы“... А по цьому, все більше дратуючись, єпископ „закричавъ съ сильною яростію: „Если будетъ на то великаго государя изволенье, что отнять у насъ наши вольности и права, и быть у насъ митрополиту изъ Москвы, а не по нашему выбору, то пусть великій государь велитъ насъ всѣхъ казнить, а мы на это не согласимся... *Если приѣдетъ къ намъ въ Кіевъ московскій митрополитъ, то мы запремся въ монастыряхъ, и развѣ насъ изъ монастырей за шею и за ноги поволокнутъ, тогда только московскій митрополитъ въ Кіевъ будетъ... Намъ лучше смерть принять, нежели митрополита изъ Москвы“... ¹⁾ Це були думки нашого духовенства.*

Але від Филімоновича це був тільки соло-м'яний огонь. На другий вже день до Шереметева знову явився Филімонович, але вже один, — він просив вибачити йому вчорашні річі, бо говорити так він змушений був, — духовенство йому, як московському ставленику, не довіряє і ненавидить його. Єп. Мефодій додав, що коли цар буде писати патріярху константинопольському віддати Москві українську Церкву, то й тоді українське духовенство буде домагатися, щоб йому залишено старі його вольности.

Стурбоване українське духовенство 4 березня післало до Москви особливе посольство, щоб дозволили вибрати в Київі, по давніх правах, митрополита; вговорили написати про це до

¹⁾ Архивъ Ю.-З. Россіи ч. I т. V ст. 78—79.

Москви й впливового Барановича, але той написав листа в такій хитрій формі, що трудно було сподіватися доброї відповіді. В Москві відповіли,—справу київського митрополита відкладають на розрішення Собору, що тоді саме зібрався судити Никона.

Х.

Зібрався наприкінці 1666-го року й московський собор, на який запросили східних патріархів. З українців прибули тільки відомі „слуги московські“, ¹⁾—єп. Мефодій, Феодосій Углицький та Лазар Баранович; цей останній мав 63 чоловіка оточення.

Але Собор мав досить справи з патр. Никоном, а української Церкви торкнулися тільки випадком. Так, патріярхи олександрійський та антіохійський були розпорядилися, щоби ніхто з московських ієрархів не носив хреста на митрі; цього розпорядження не виконали тільки Баранович та Мефодій, заявивши, що цього привилея вони мають від самого патріярха константинопольського. Цей дрібний інцидент відразу підкреслив всім незалежність української Церкви, на яку сила Собору не стосується.

Але московський уряд не кидав такі думки, щоб Собор остаточно вирішив справу приєднання української Церкви до московської. Насіли на патріярха Олександрійського Паїсія,

¹⁾ К. Харламповичъ, Вліяніе, ст. 194—195.

але той рішуче заявив, що він до чужої єпархії ніякого права не має... Програв справу московський уряд і тут. Та в цей час і київський воевода Шереметєв, знаючи настрій українського духовенства, писав, що „московському митрополиту вь Кієвѣ некоторыми мѣрами быть нельзя“. 1)

Але в цей час трапилась подія, що стала переломовою в справі приєднання української Церкви до московської,—13 січня 1667 р. підписано, т. зв. Андрусівське перемир'я. Це був один з найтрагічніших актів української історії: Україну розшматовано тоді на дві частини: Правоберіжжя відходило до поляків, Лівоберіжжя лишалося за Москвою; Київ, найбільша святиня українська, через два роки так само мав відійти до поляків.

Для київського духовенства Андрусівський мир був найболючішим ударом; перспектива опинитися знову під Польщею тепер, коли не один з вищого духовенства так чи инакше був вже заангажований в справах з Москвою, ця перспектива відразу охолодила багатьох. Київське духовенство так уже звикло було до думки, що воно житиме за міцними плечами Москви, але збереже собі всі колишні свої привилеї. Духовенство насторожилось, і не знало, що йому почати. Москва справу київського митрополита, звичайно, припинила, як не реальну тепер для неї.

Але хитрий Баранович виграв і тут. Вла-

1) Акти Ю. и З. Росс. VI. № 50 ст. 147.

дика собі думав, що коли Київ відійде до Польщі, то Чернігів мав би стати тоді центром церковного управління, з ним, Барановичем, на чолі. І Баранович таки добився собі того, що Собор оголосив 8 вересня в 1667 р. його єпархію архієпископією, а його—архієпископом, з правом служити в саккосі. Правда, на початку патріярх Константинопольський опротестовав ці підвищення без його дозволу.

Настав 1668 рік. Брюховецький загинув, переконавшись в кінці в зрадливості московської ласки. Гетьманом обох боків Дніпра став Петро Дорошенко. На митрополичий Київський престол сів тепер українець-патріот Іосиф Нелюбович—Тукальський, що мав вже й благословення від патріярха Константинопольського.

Тукальський почав виступати рішуче проти всього, що було звязане з Москвою. Так він наказав, щоб по церквах не поминали більше царя Олексія, а щоби поминали гетьмана Петра. Попався в його руки й єп. Мефодій Филімонович,—він зняв з нього панагію й мантию і заслав в уманський монастир. Поплатилися й приятелі Мефодія, взагалі всі москвофили.

Але Дорошенко не вдержався, не вдержався з ним і Тукальський. Опікшись на Польщі та Москві, Тукальський намовив гетьмана єднатися з Турцією, яка врешті так само страшно спустошила Україну. Це знову кинуло Тукальського, а також і вище Київське духовенство шукати порятунку таки в Москві...

XI.

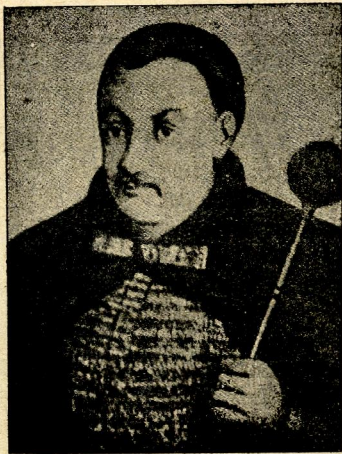
Ось так невиразно точилася справа приєднання української Церкви до московської, точилася з перемінним щастям для обох сторін, що боролися за нашу Церкву. В році 1675 помер митрополит Тукальський і на його місце

Митрополит Йосип Тукальський,
поборник самостійної України.

відразу появилось де-кілька кандидатів, але ні один з них не став київським митрополитом,— вплив незмінний Лазар Баранович, що знову став містоблюстителем, вже аж до 1685 р.

На Вкраїні панувала повна руїна, і вона власне не давала змоги московському урядові більш рішуче взятися за справу приєднання української Церкви. Була це справа не тільки духовна, але й політична, тому потрібні були відповідні люде з обох боків,—з українського й

Гетьман Іван Самойлович,
допоміг Москві взяти Церкву українську.

московського. Нарешті знайшлися ці люде, що таки доби́ли такого безконечного торгу за українську Церкву,—це були гетьман український Іван Самойлович та патріярх московський Яким.

Людина надзвичайно честолюбна, гетьман Іван Самойлович добре бачив, який великий вплив часом мали на Москві окремі духовні

особи. Через відсутність митрополита, через невиясненність остаточних стосунків Церкви української до московської окремі духовні особи, часом зовсім невідповідні, напр. протопопи Филімонович та Адамович, входили в особливе довір'я московського уряду і стояли на перешкоді повноті гетьманської влади. Політичні московські агенти з духовенства були вдома надзвичайно настирливими і шкодили кожному, хто держався патріотичної ідеології. Українське духовенство в масі своїй не виявило яскравого патріотичного духа і дало дуже багато осіб, що залюбки займалися московською політичною агентурою; дійшло до того, що навіть архимандрит Печерської Лаври, Інокентій Гизель, став робити те саме; не далекий від того був і сам Лазар Баранович, а особливо помічник його Феодосій Углицький. Московський уряд на справу приєднання української Церкви ніколи грошей не шкодував, щедро сипав їх направо й наліво, а тому ласе на них духовенство охоче простягало по них свої руки і служило Москві не за страх, а за совість. Правда, одної думки в відносинах до Москви духовенство наше ніколи не мало, бо в той час занадто вже розбіжною була різниця поглядів на цю справу верхів і низів духовенства.

Україна лежала в руїнах, — згвалтована, ограбована й зруйнована; замість білих хаток серед пишних садків скрізь стирчали самі тільки димарі, або купи з пожарищ ще свідчили, що тут були колись людські оселі. Що лишалося робити гетьману Самойловичу? Звичайно, віж

пішов по найлегшій дорозі — по месковській став щиро служити Москві, став відкрито допомагати їй міцніше закріпитися в зруйнованім краї. Ділитися впливами на Москві з своїм духовенством Самойлович не захотів,—і зняв всіх,

Яким, патріарх московський.
Приєднав Церкву українську.

хто стояв йому на дорозі. Ось цей Самойлович і вирішив остаточно закріпити Церкву українську за Москвою, щоб духовенство не заважало йому в його праці. На Москві знайшовся й відповідний спільник — патріарх Яким,

Яким Савелов з фаху був, власне, військовим; освіту мав дуже малу. На 35-м році життя, 6 травня 1655-го року Савелов постригся в манахи в Межигірськiм монастирi під Київом і пробув тут два роки, а тому трохи знав Україну та її церковні стосунки. Патріярх Никон р. 1657-го забрав Савелова до свого Іверського монастиря, а тут і пішла дуже скоро духовна кар'єра Якіма,—через 17 років, р. 1674-го він став вже московським патріярхом.

Це була людина залізної волі, яка не розбіралася в засобах. В кар'єрі його було досить темних хвилин. Так, в Новоспаськiм монастирi годував він братію гнилою рибою та мало їм хліба давав, і за це його й перевели були р. 1664-го в Чудів монастир. Тут Якіма дуже незлюбили і пустили були поголоску, ніби Яким не право вірує. Взяли сердегу на допити, і будучий патріярх щиро признався: „Азъ, государь, не знаю ни старья вѣры, ни новья, но что велятъ начальницы, то и готовъ творити и слушати ихъ во всемъ“. ¹⁾

Взагалі, патріярха Якіма не любили; сучасник ось так розповідає про нього: Яким у Никона „грамотъ началъ учитися, а до того не зналъ онъ писанія, развѣ азбуки, ни церкви, ни чина церковнаго, понеже человекъ служивый, и жилъ въ глухой деревнѣ, и заяцы ловилъ, а в Церквѣ въ рѣдкій Великъ день бывалъ“. ²⁾ Начальству Яким все був послухним, — він „валяся подъ ногами ихъ“.

¹⁾ Матеріали для історії раскола, Москва, 1879 р. т. IV ст. 227.

²⁾ Там само.

Ставши патріархом (з 1674 р.), Яким не рвав зв'язків з Межигірським монастирем,— до нього часто ходили звідти післанці і добре інформували його про церковний стан на Україні. Над всім українським Яким прилюдно сміявся і ненавидив його. Була це людина вперта, властна і самолюбна. Гетьман Самойлович близько зійшовся з ним, бо Яким йому помагав. Року 1682-го патріарх навіть поблагословив шлюб Самойловича, і це ще більше зв'язало двох цих осіб.

Патріарх часто бесідував з післанцями гетьмана про заміщення овдовілої Київської Митрополії, і переконався, що гетьман тільки допомагатиме йому, бо й сам гетьман думав про те. Не знав тільки він, як поставиться до думок його вище українське духовенство.

А тут трапився як раз і зручний випадок, — 18 листопаду 1683 р. помер архимандрит Печерський Інокентій Гизель, „мужъ знатный, учительный, оказывавший царю многія радѣнія“.¹⁾ Гетьман Самойлович вирішив поспробувати те пер щастя і таки зв'язати українську Церкву з московською. Він зараз же повідомив царя про смерть Гизеля і про те, що вибори нового архимандрита призначено на після Різдва, а від патріарха Якіма просив благословення на ці вибори. Цар і патріарх були дуже вдоволені з того і негайно відповіли, а патріарх ще додав, що він нововибраного архимандрита „руко-

1) К. Харламовичъ. Вліяніе, ст. 218.

положенія удостоити благожеланно возусерд-
ствуєть“ ¹⁾

Але київське духовенство догадалося, що
йде на його похід, і повело себе не зовсім так,
як хотів того Самойлович. Вибори відбулися
вільними голосами,—обрано Варлаама Ясин-
ського. Нововибраний архимандрит за посвятою
не вдався проте до Москви, як натякав про те
патріярх Яким, і поспішив прийняти архиманд-
ричу посвяту від чернігівського архієпископа...
Іхати до Москви й по посвяті Ясинський не
захотів. Спроба Самойловича та Якима не вда-
лася.

Зате дальші події склалися не на користь
оборонцям прав української Церкви. Печерської
архимандрії, головно її великих маєтків, почав
домагатися львівський єпископ Іосиф Шумлян-
ський. Наляканий Ясинський поспішив вислати
посольство до патріярха Якима, смиренно про-
сячи благословення та грамоти на архимандрію...

Це вже був реальний початок приєднання
української Церкви до московської. Як раз на
нещастя в той час Росія воювала з Турцією, а
тому звестися з патріярхом царгородським не
було ніякої змоги.

XII.

Події все склалися на користь Москви:
найшовся й добрий кандидат на Київську ми-
трополію,—єпископ Луцький Гедеон князь Свя-
тополк-Четвертинський.

¹⁾ Там само.

В цей час стан православної Церкви в Польщі був надзвичайно тяжким, — вона була зовсім безправною, її силою тягли на унію. Єпископ Луцький Гедеон міцно беріг вірність батьківській вірі і за це змушений був терпіти багато неприємностей. Дійшло до того, що, як розказує сам Гедеон, „не точію различными умышленми пакости мнѣ дѣяху, но и явно враждебными отравами на отнятие живота моего многажды наглствоваху“. ¹⁾ В кінці Гедеону загрожено навіть вкинути його до Марієнбургської кріпости (де був задушений перед тим містоблюститель царгородського патріархату Никифор), — і тоді владика р. 1684-го змушений був втікати з Польщі до Київа.

Єпископ Луцький прибув впрост до столиці гетьманської Батурина і був добре тут прийнятий. Він був сватом Самойловичу, — дочка Самойловича була за сином єп. Гедеона ще з 1682 р.

Гетьман відразу оцінив єп. Гедеона, як найкращого кандидата на київську митрополію. І справді, кандидат цей мав багато заслуг: був мучеником за православ'є, в єпископській сані служив вже коло 25 років, найзнатнішого роду, а до того ще й сват гетьманів. Старий хитрун, що все чекав митрополичого сану, Лазар Баранович, відразу оцінив єп. Гедеона Четвертинського, — про нього він насмішкувато сказав:

1) Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I т. V ст. 43.

„Развѣ его митрополитомъ кїевскимъ сдѣлать, а то другого ему мѣста нѣтъ“... ¹⁾

Єпископ Гедєон стїльки натерпївся рїжних переслїдувань в Польщі, що Кїївські церковні стосунки були йому раєм. І тому він відразу погодився на все те, що нашіптував йому Самойлович. Зараз же, ще в листопаді 1684 р. єп. Гедєон написав смиренні листи до Москви цареві та патріярху, розказуючи їм про причини своєї втечі з Польщі і заявляючи про повну покїрність. Патріярх милостиво відповів і прислав щедрий дарунок—10 карб. ²⁾

Єп. Гедєон був дуже лагідної вдачі, „людина добра та тиха, що ніякої влади не бажає“, ³⁾ як правдиво схарактеризував його Самойлович. Такого саме митрополита й треба було Москві, а особливо Самойловичу,—бо тоді ж все духовенство буде в його, гетьманських руках.

В Москві так само порїшили поспїшати, і в лютім 1685 р. наказано Самойловичу зробити вибори кїївського митрополита; в наказі вже відкрито додали: „А какъ тому (нововибраному) митрополиту наступить и какое послушаніє оказывать святѣйшему киръ Іоакиму, патріярху московському и всея Руси, и его преемникамъ, какъ судить, по какимъ причинамъ и тягостямъ власть Константинопольскаго патріярха отложить, въ какомъ почитаніи гетмана, старшину и все войско запорожское имѣть, и о всякихъ

¹⁾ С. Соловьевъ, т. III ст. 995.

²⁾ Архивъ, Ю.-З. Россіи ч. I т. V ст. 99.

³⁾ Там само, ст. 98.

церковнихъ дѣлахъ писать къ св. патріарху московскому, а къ св. константинопольскому патріарху ни о чѣмъ не писать, и не посылать, причитанія никакого къ нему не имѣть, подѣ послушаніємъ у него не бытъ, и изъ подѣ его паствы, за разстояніємъ дальняго пути, совершенно отстать... А новоизбраннаго митрополита, для архипастырскаго рукоположенія, отпустить въ Москву“. ¹⁾

Ото ж, як бачимо, уряд московський самовільно вдерся до прав патріярха константинопольського і безправно їх порушив. Вибори призначили на 8 липня, і обидві сторони, — оборонці української Церкви і її напасники, завзято готувалися до останнього бою.

XIII.

Правдивий кандидат на київську митрополію, чернигівський архієпископ Лазар Баранович, відразу добре орієнтувався і побачив, що гетьман тягне на митрополію свата свого Гедьона і знало про це, звичайно, і все вище духовенство. І Баранович пішов на хитрість; як містоблюститель, він універсалом закликав духовенство на вибори, а сам тихо оголосив бойкота їм.

Настав день виборів, 8 липня 1685 р. З Батурина від гетьмана прибуло на вибори багато післанців, серед них осаул Іван Мазепа, перяславський полковник Леонтій Полуботок и

¹⁾ Там само, ст. 100—101.

духовенства прибуло надзвичайно мало,—прибули переважно москвофили. Навибори не прибув архієпископ Баранович і все значне духовенство Законність вимагала відкласти ці вибори, але гетьманські післанці настояли на своєму. Вибори відбулися,—одноголосно обрали на київського митрополита єп. Гедеона.

Собор відправив до є. Гедеона депутацію на чолі з відомим москвофилом, ігуменом видубецьким Феодосієм Углицьким; кн. Четвертинський вибори смиренно прийняв і погодився „приняти жезль архипастирській не отъ кого другого, какъ отъ московскаго патріарха.“ ¹⁾ З того часу єп. Гедеон став клятвопреступником, бо давніше він присягав бути вірним патріарху вселенському...

Гетьман поспішив донести Москві про вибори, але в своїм листі все таки настоює зберегти права української Церкви і скоріще впросити патріарха константинопольського, щоб відступив Церкву українську Москві; а в кінці Самойлович писав: „Покорственно докладаю, что новообранной митрополитъ взялъ благословеніе (на єпископію Луцьку) отъ святѣйшаго Константинопольскаго патріарха и учинилъ присягу никогда не отступать отъ послушанія того Константинопольскаго престола“, а тому Гедеон просить похлопотатися, щоби „на ту присягу свою разрѣшенія имѣти могъ“... ²⁾ Видно, заговорило сумління і в Гедеона...

Стурбоване українське духовенство, бачу-

¹⁾ Архивъ Юво-Зап. Россія, ч. I т. V ст. 103.

²⁾ Там само, ст. 71, № XIV.

чи, як пішла справа скоро зібралося на другий собор і різко протестувало проти виборів Гедео-на; особливо виступав великий вчений свого часу Ясинський. Духовенство об'явило, що перший собор був незаконний і не мав права рішати такої великої справи, як передача української церкви Москві, бо це діло всієї церкви.

Свій протест духовенство записало й одіслало гетьману Самойловичеві. В цім протесті духовенство виразно зазначило свої погляди на всю цю справу. Найперше вони підкреслюють, що не мають права рішати справи підлеглости української Церкви Москві,—це справа самого Константинопольського патріярха: „такъ на тотъ часъ безъ сумнѣнія--писали вони--отлучимося отъ Константинопольскаго исконнаго отца своего, кгда очима нашими обачимъ и ушима услышимъ цессію (передачу) Царегородцкаго патріярха Московскому“.²⁾

Далі підкреслює духовенство, що Церква українська, піддавшись Москві, втратить свої старовічні права, на шкоду самій Церкві,—і перераховують ці права.

В другім листі протестуюче духовенство розказує, що Москва забрала вже Білгородську єпархію і завела там свої порядки, і такі ж самі порядки заведе і в Києві.

Ось які порядки заведено тоді в нашій Білгородській єпархії. Коли тільки священник через свою вбогість не давав данини митрополиту, чи коли миряне не давали митрополиту

²⁾ Там само, ст. 57 п. 3.

одкупного за церкву, то за це „священника на правежъ палицею по литкам затинаят... Дъячки пономари, ктигори подводы одбувають, дань роковую дають архіерею, для чего великое стало въ церквахъ на слугъ церковныхъ оскуденіе... Кто утонеть, кого громъ убьетъ, albo наглою умретъ смертію—платять за тое вину по гривнѣ митрополитови... Слуги архіерейскіе по попамъ съ перначами (знаками) ѣздять... Парохіяльнымъ священникомъ викаріевъ отъ престола, естлибъ не по любви былъ, не волно оставить и другого викарія принять не волно... Книги наши Кіевскія скасовано, а наслано Московскія, чево і в насъ слодевати бы ся треба... Церковное пѣніе и служеніе отменено, а все помосковськи поставлено, до чего наши люди не скоро могутъ привыкнути... Дѣти малыя, некрещенны, не поливати, але погружати священницы должни: и много неумѣтныя священницы, а к тому не привыклыя обычаю, дѣтей в слободахъ потопили... Священника за вину волно шелепами, рубаху снявши, бити,—и вышняго чину духовнаго людямъ также чинять“¹⁾...

От такі порядки заводила тоди Москва в нас на Україні... Звичайно, духовенство наше все це добре знало, а тому й протестувало проти загарбання Церкви української, як тільки могло.

Щоб повідомити царя та патріярха про вибори, гетьман і нововибраний митрополит відправили до Москви посольство, з Феодосієм

¹⁾ Архивъ юго-Зап. Россіи, ч. I т. V ст. 60—61.

Углицьким на чолі. Посольство повідомило про вибори, але також просило не рушити стародавніх прав української Церкви. На Москві цими виборами були надзвичайно задоволені, і патріарх Яким поспішив закінчувати таку важну справу, — написав Гедеону, щоб приїзжав до Москви за посвятою.

XIV.

В жовтні місяці 1685 р. виїхав нововибраний митрополит Гедеон до Москви за посвятою. З ним було різного оточення 45 чоловіка. До Москви Геодон прибув 24 жовтня, і там прийняли його дуже врочисто та милостиво; крім харчів, митрополиту призначено було по 3 карб. денно.

Посвята відбулася 8 листопаду в Успенському соборі, в присутності царів. І стоючи перед патріархом московським, серед церкви Гедеон присягав:

„Обѣщаюся повиноватися всегда отцу моему, великому господину, святѣйшему кирѣ Іоакиму, патріарху Московскому, и аще случится и по немъ будущему святѣйшему патріарху Московскому, и всему преосвященному Собору — Россійскимъ преосвященнымъ митрополитамъ, архієпископамъ и епископамъ, братіи моей, во всемъ согласну быти, и любовь духовную вседушно къ нимъ имѣти и яко братію почитати я... Аще же отцу моему, святѣйшему кирѣ Іоакиму, патріарху Московскому, и по немъ будущимъ патріархамъ, и всему святѣй-

шому собору явлюся непослушенъ или противенъ или отъ него во особность восхощу отступити и епархію, мнѣ врученную, каковымъ либо образомъ ему, отцу моему, въ чемъ непослушну сотворю, и тогда абіе лишень буду всего сана своего и власти... Во извѣстную же крѣпость и вѣчное утвержденіе, сіе мое обѣщаніе, подписавъ моею рукою, вручаю отцу моему великому господину, святѣйшему патріарху московскому "...²⁾)

Після посвяти митрополит Гедеон одержав в грудні місяці дві грамоти, — від царів Іоана, Петра і царівни Софії та від патріярха. Царі затвердили більшість старих прав української Церкви. Вони писали:

„И мы, великіе государи, цари и великіе князи, Іоаннъ Алексіевичъ, Петръ Алексіевичъ и сестра наша Софія Алексіевна, извоили весь митрополіи Кіевской причтъ и чинъ духовный пожаловати—для утвержденія той Кіевской митрополіи и в подтвержденіе прежнихъ духовнаго чина правъ и волностей, сію нашу царскаго величества милостивую жалованную грамоту дать повелѣли: что впредь судамъ митрополіи Кіевской в своей епархіи быти и отправлятися по прежнимъ обычаемъ, и никому отъ тѣхъ судовъ въ царствующій нашъ градъ Москву с челобітьемъ не приходити, и патріарху Московскому в тѣ суды не вступатися, и челобитенъ ни у кого не принимать, а быти той Кіевской митрополіи в такомъ же соблюденіи

²⁾ Архивъ Ю.-З. Россіи ч. I. т. V. ст. 103-104.

в каковъ она была до сего времени под благо-
словеніемъ святѣйшаго вселенскаго Константи-
нопольскаго патріарха, какъ в митрополичей
чести, какъ и во исправленіи духовнаго чина

Митрополит Гедѣон Четвертинскій
допоміг Москві взяти Церкву українську.

и церковнаго и въ сохраненіи начала, правъ и
волностей обыклыхъ, обрѣтающихся по исконно-
му обычаю... и всѣ обыкновенія прежнія безъ
примѣненія волно содержати... На архіерейскій
престолъ в митрополиты обирати вслною елек-
цыею мужа из тамошнихъ природныхъ обыва-

телей... И сею нашею жалованною грамотою обнадеживаемъ и утверждаемъ, и в томъ быти на нашу государскую милость во всемъ надежнымъ ¹⁾...

Грамота патріярха має вже інший характер,—він про права київського митрополита промовчав, але вже відразу поспробував поставити Гедеона на становище звичайного митрополита,—він наказав йому, „ради єдиночества съ протчими російськими митрополитами“, носити білого клобука, чого доти в практиці української Церкви не було. Крім цього, митрополит зве Гедеона „митрополитомъ кієвскимъ, и галицкимъ, и *Малыя* Россіи“, тоді як в титулі українських митрополитів споконвіку було: „и *всєя* Россіи“ ²⁾...

Так потроху почали відбірати права від київських митрополитів.

Грудня 14-го відпустили Гедеона додому. Весело вертався новий митрополит: в Москві йому подарували карету, обшиту оксамитом, з мідною оздобою, і шестерика карих коней... Це на те, щоб заспокоїти непокійне сумління Гедеона, бо він же раніше присягав на вірність патріярху константинопольському...

Задоволений був також і гетьман Самойлович,—він досяг свого: в царській грамоті митрополиту київському наказали: „Въ дѣлѣхъ, приключающихся Малыя Россіи, какъ въ воен-

1) Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи, т. XI, 1830 р., № 8334 ст. 364-365. Архивъ Ю.-З. Рос., ч. I. т. V ст. 98-99.

2) Там само. ст. 124-125.

нихъ, такъ и въ розправнихъ, воля єму, преосвященному митрополиту и впредь по немъ будучимъ митрополитамъ кїевскимъ, быти не имѣеть и вступати не довлѣеть, понеже то належить подданному нашему, гетману Ивану Самойловичу и впредь по немъ будучимъ гетманам“ ¹⁾.

Так українське вище духовенство було упокорене і позбавлене не тільки своїх церковних прав, але й свого впливу в справах політичних...

XV.

Оставалось виконати останній акт сумної трагедії української Церкви. Акт останній, але найголовніший,—добитися згоди від Константинопольського патріярха на передачу української Церкви патріярху московському.

Вже й до цього не один раз московський уряд зносився з патріярхом константинопольським, просячи його уступити Москві українську Церкву. Але справа звичайно кінчалася нічим.

Так, 11 грудня 1684 р. московські царі післали через грека Захара Софира свою грамоту царгородському патріярху Якову, просячи його відступити Москві Київську митрополію, бо цього бажає ніби й сам український нарід. Хоч до цього прохання додано 40 соболів на 200 рублів і обіцяно те саме посилати й надалі,

¹⁾ Там само, ст. 123.

проте патріярх Яків на передачу Церкви не погодився.¹⁾

Але не те було тепер,—московський уряд вирішив добути згоди, чого б то не коштувало. Через три дні по посвяті Гедеона патріярх московський Яким вже виготовив грамоту до патріярха константинопольського Яким писав, що він задовольнив прохання українського народу—поставив митрополитом Гедеона, а щоб з Гедеоном чого не трапилося в дорозі, колиб він поїхав на посвяту до Константинополя, то він його висвятив в Москві... Далі патріярх московський просив відступити йому зовсім київську митрополію, бо вона ж така далека до Царгороду...

Про те саме просили в своїй грамоті й царі, додаваючи, що в подарок патріярхові посилають золоті та соболі. „И вашему б архипастирству—писали царі—тѣ золотые и соболи принять велѣтъ, а сколько числомъ принято будетъ, и о томъ къ намъ писать“. ²⁾

З цими грамотами до Царгороду поїхав бувалий дяк Микита Олексіїв; їхав він через Україну, і гетьман послав з ним і свого післанця Івана Лисицю, також просячи відпустити київську митрополію під Москву.

Добравшись на Схід, післанці прибули до Адріанополя і тут несподівано застали патріярха єрусалимського Досифея. Олексіїв вирішив добре взятися за цього впливового владику. Це була енергійна людина, славний вчений свого часу.

¹⁾ Архивъ Ю.-В. Россіи ч. I. т. V ст. 131.

²⁾ Там само, ст. 123.

Патріярх Досифей непривітливо зустрів царського післанця. Він просто почав розмову з того, що не буде радити патріярхові царгородському відступати Церкви української, бо це заборонене правилами св. Отець. Та й чого просять тепер, по тому, як уже силою забрали Церкву...

„Ми—казав він—не дадимъ свого благословенія“... Відмовив навіть тоді, коли йому за це обіцяно „государево жалованье“, і додав, що він „и за большую казну такого дѣла не сдѣлалъ бы“. ²⁾

Про все це Досифей гостро відписав в Москву царям і патріярху, і „съ величайшимъ воодушевленіємъ доказывалъ всю незаконность и неумѣстность задуманнаго ими дѣла“... ³⁾.

Досифей обурився проти теї явної куплі, що її повів московський уряд через свого посла. „Присилаете денги — писав патріярх — и изъ ума людей выводите, берете грамоты, сопротивны Церкви и Богу .. І бяше удобнѣе, да поставите митрополита без благословенія, неже присылаетъ денги и просите прощенія, яко есть явная сімонія“... ⁴⁾.

„И подобаетъ ли — писав він далі — просити духовная дарованія за денги? И негли праммата оная, юже емлет честность его отъ Константинопольскаго изъ денегъ, естли праведна, естли грамота достойна? И аще суть нищии и обыкли имати денги и давати грамоты, — лѣпо ли есть вашей церкви просити такимъ образомъ сиче-

²⁾ Архивъ Ю.-З. Р. ч. I т. V ст. 135, передмова.

³⁾ Там само, ст. 137.

⁴⁾ Там само, ст. 144—145.

вая великая прошенія... И аще хочете имѣти хотѣніе свое, вѣдайте, яко церковная воля не есть, яко же и мы не хотимъ, да не причастимся сему грѣху"... 1).

Москва проте вперто йшла своїм шляхом.

В цей час як раз приїхав до Адріанополя новий Константинопольський патріарх Діонисій, щоб добути свого затвердження у великого визира. Довідавшись, що до нього прибуло посольство з Москви, патріарх Діонисій послав до нього свого архимандрита. Цей післанець Діонисія просив грошей у посла Олексієва, обіцяючи, що „послѣ дасть ему грамоты“. Але Олексіїв вже добре орієнтувався, а тому брутально відповів, „яко прежде дасть ему грамоты, и потомъ да возметъ деньги отъ него“. 2).

Таким чином обидва патріархи рішуче відмовилися задовольнити бажання московських царів. Тоді спритний Олексіїв почав справу вже з другого, але вірнішого боку.

Побачивши, що з патріархами толку не доб'єш, посол Олексіїв вдався до великого визира і просив його, щоби він звелів патріархам передати вкраїнську Церкву Москві. Турція була тоді в дуже скрутному становищі—з трох боків (Польща, Австрія й Венеція) йшли на неї війною, а Росія була з нею в миру, через це Турція тоді дуже бажала зберегти добрі відносини з Московією. Тому ясно, що великий визир легко погодився на прохання Москви, — він обіцяв

1) Там само, ст. 151—145.

2) Там само, ст. 145.

Олексієву, що зараз покличе до себе константинопольського патріярха Діонісія і накаже йому передати українську Церкву під владу московського патріярха. І визир виконав свою обіцянку...

Так сталася велика трагедія українського народу, — загублення своєї національної Церкви...

Що було робити безсилим східним патріярхам? Вони змушені були покоритися турецькій силі, змушені були виконати грізного визироваго наказу... Звичайно, патріярхи не втрималися, щоби хоч щось урвати з Москви собі на користь...

Після наказу визира зовсім помнякшали обидва патріярхи. Не мали чого поставити силі, та й митрополію Київську, власне, забрали вже. І в травні 1686 р. Діонісій оддав київську митрополію московському патріярхові...

До нашого часу збереглася коротенька росписочка з р. 1686 цього патріярха; цю росписочку Діонісій видав московському пслові Микиті Олексієву, що брав у нього грамоти на Київську митрополію. Діонісій писав: „Приняли есмы милостыню святаго вашего царствія отъ посланнаго вашего господина Никиты Алексіевича три сорока соболей и двѣсти червонныхъ; податель же благихъ Господь да будетъ мздодавецъ вашему державнѣйшему царствію“... ²⁾).

Не вдержався після цього й розумний Досифей; коли до нього знову зайшов посол, то владику лагідно сказав: „Я пріискалъ въ правилахъ, что вольно всякому архіерею отпустить из своей епархіи къ другому архіерею“... ³⁾).

²⁾ Там само, передмова ст. 144, Архивъ ст. 177.

³⁾ Там само, ст. 141, передмова.

І за це Досифей теж получив 200 золотих... ³⁾.

Так дешево продали українську Церкву...

Добувши всі потрібні грамоти (за підписом цілого Собору), весело вертався Олексій до Москви. Але несподівано в Криму він попався в руки кримських татар, і всі грамоти трохи були не загинули. Але московському урядові поталанило й тут,—за важного татарського полоненика татари випустили Олексієва...

XVI.

Що ж виграли всі ті особи, що так заподливо запобігали ласки московської і так завзято продавали беззахистну Церкву українську? Бо всі ж вони працювали власне за цю ласку, всі вони найяільше дбали про особисті розкоші цього світі.

Ніхто нічого не виграв, ніхто нічого не здобув...

Москва всіх одурила...

Почати з самої Турції: не встиг посол Олексій з дорогоцінними грамотами переїхати кордонів турецьких, як Москва вже оголосила війну Турції, бо коханцю царівни Софії, князю Голицину, так бажалося ще військової слави. І цінна послуга великого визира, яку той зробив Москві, пішла ні на що...

Тоді Турція наїла на невинного патріарха Діонісія, що вів переговори з Москвою, а тепер ця Москва йде війною на неї. Незадоволене Діонісієм східне духовенство (всё нічого не получило за підпис грамот, хоч Олексій обі-

3) Там само, ст. 142.

цяв нагородити й їх, але слова не додержав) скликало Собора, і головно за те, що Діонісій відступив Церкву українську Москві, скинуло його з патріяршого престолу... Повідомляючи про це патріярха Московського Якіма, Діонісій гірко скаржився, й нарікав, що з Москви не присилають йому обіцяних подарків, а він же таку велику послугу зробив московським царям.. Яким „милостиво“ брутально відповів: відступлення київської митрополії—це справа така маловажна, що не заслуговує особливої подяки...

Може виграв щось гетьман Самойлович? Коли справа приєднання Церкви покінчилася, гетьман просив у царів заслуженої милости собі за таке „вѣрное радѣтельство“. І царі пожалували його: 27 грудня 1686 р. післав йому жалувану грамоту, а при ній золотий ланцюг та два діамантових клейноди. Але зовсім не довго тішився цим Самойлович. Турецька виправа, що її невміло прозавив кн. Голицин, покінчилася повною невдачею, і цю невдачу склали на Самойловича. І в результаті р. 1686 го гетьмана арештували, відвезли до Москви, а там без суду майно його конфіскували, а його са-заслали з старшим сином на Сибір, де 1687 р. й помер він в Тобольську, а молодшого сина покарали на горло в Сівську...

А що заробив собі гетьман Іван Брюховецький, що ціле життя так прислужувався Москві, навіть оженився „на московской дѣвкѣ“, що все просив прислати до Києва москаля-митрополита? Своєю працею все на користь Москві він так підбурих проти себе нарід, що той

повстав проти нього. Попросив тоді гетьман допомоги з Москви, але Москва тепер відвернулася від нього, безсилою... За це Брюховецький сам повстав проти Москви, але це не спасло вже його від народнього гніву,—р. 1668-го розярений натовп убив його „як скаженого пса“...

А що сталося з тим баламутом, єп. Мефодієм Филимоновичем, що справді так багато прислужився Москві? Може хоч він заслужив собі щирою службою бодай цьогосвітніх ласощів? Року 1668 го, коли Филимонович переконався, що Москва прагне до знищення Церкви української, він почав сторонитися її. За це його схопили, відвезли на Москву, а там і засудили свого агента на досмертну ссилку в Новоспаський монастир, де Мефодій і помер р. 1690-го...

Рішуче нічого не здобув собі й сам Московою поставлений митрополит Гедеон Четвертинський. Коли впав гетьман Самойлович, тоді, власне, впав з ним і його сват митрополит. За цього митрополита київська митрополія дійшла до повного занепаду. Київо-Печерська Лавра, а також Межигірський монастир добули собі ставропигію від патріярха московського, і тому вийшли з під влади Гедеона. Року 1688-го 27 січня Гедеону наказано підписуватися „Митрополить кїевскій, галицкій и *малыя* Россіи“, а не так як було написано на його митрі, подарованій йому в Москві: „Митрополить кїевскій, и галицкій, и *всєя* Россіи“. Поваги ніякої Гедеон не мав, бо його, як московського ставленика, не всі й слухали... Під владою митрополита не стало ані одного архієрея. Чернігівська архієпископія ві-

дійшла під владу московського патріярха. Загубив Гедеон навіть маєтки церковні: за його час в київський окрузі митрополія мала тільки дві селі,—Погребки та Зазим'є та й останнє Лавра намагалася відняти... Скоро по цьому, 6 квітня 1690 р. Гедеон Цетвертинський помер, не здобувши собі ні від кого поваги і нічим не змивши з себе важкої плями запродавця Церкви української... Помер всіма забутий...

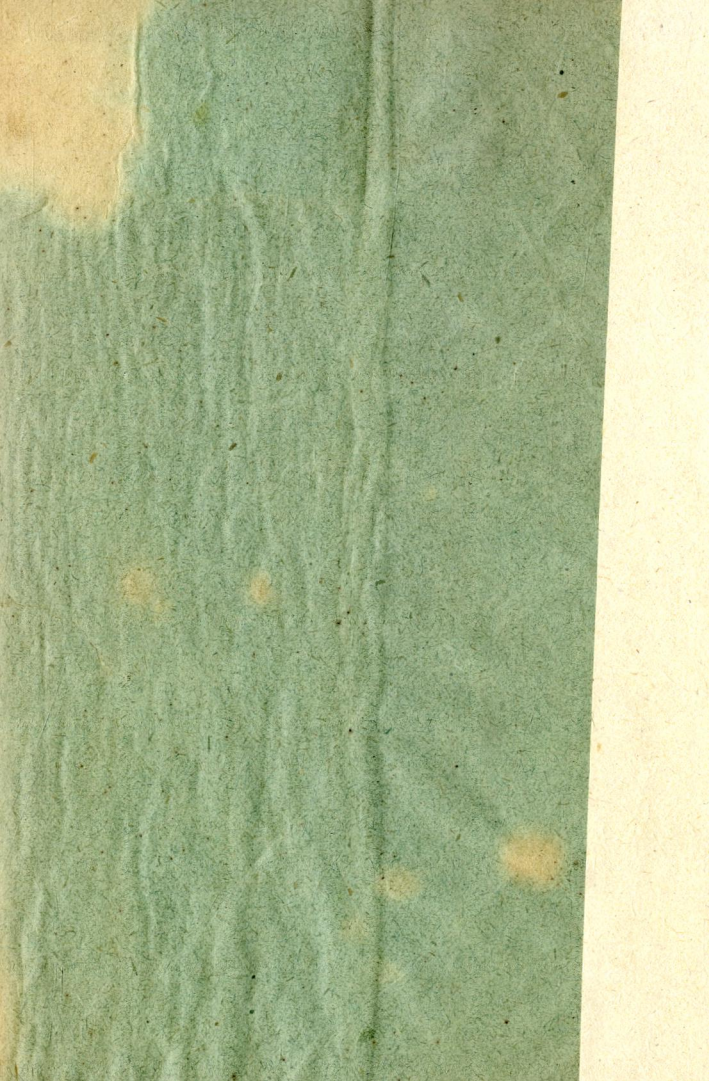
Не здобув нічого собі й Лазар Баранович; він повер 3 вересня 1693 р., так і не сівши на київський митрополичий престол...

Так все буває в житті людському: обов'язково гинуть всі владики — чи світські, чи духовні,—коли тільки не служать вони своєму народові, коли тільки не опіраються вони на цей нарід...

Ось так відбулася величезна трагедія нашої історії—приєднання Церкви української до московської. Подія ця в житті нашому зараз же виявилася сотнею найріжніщих наслідків, бо власне з нею розпочалося вже реальне обмосковлення цілого життя українського. Звичайно, це приєднання огачно впливало з приєднання політичного, з акту 1654-го року, і недопустити його не було сил. Тридцять два роки (1654—1686) боронило духовенство незалежність своєї Церкви,—і можна тільки дивуватися, що воно так втерто та довго не здавало своєї волі. І не його вина, коли вкінці світські чинники силою віддали таки нашу Церкву Москві.

Львів.

14. XII. 1924 р.

1 pyb 92 kon
(1986.)

bl

4295 y

№ 4295

І. Огієнко

Приєднання церкви